

LA VIDA DE SANT FRANCESC D'ASSÍS A LES RAJOLES DEL CLAUSTRE DE TERRASSA (1673): UN EXEMPLE DE RECOLLIMENT, HUMILITAT I ASCESI

Sílvia Canalda i Llobet

A l'antic convent de Sant Francesc d'Assís, a Terrassa, es preserva un conjunt de vint-i-sis plafons ceràmics, distribuïts topogràficament al llarg de les quatre galeries del claustre, on es representen episodis reals i llegendaris de la vida del fundador dels framenors. La singularitat de la decoració i la poca atenció historiogràfica rebuda fins aleshores expliquen que el cicle anés vertebrant lentament la nostra recerca doctoral.¹ Un dels objectius de la investigació era desxifrar el significat i la finalitat del conjunt ceràmic. Aquest motiu ens va dur a reconstruir la història del cenobi i a preguntar-nos en quin moment de la seva història es va decidir, per què i per part de qui, la concepció d'un programa iconogràfic d'aquestes característiques. La consulta de diverses fonts documentals ens ha permès desvetllar dades inèdites sobre el convent, alhora que consolidar la caracterització ideològica de la fundació religiosa.

1. L'establiment d'una comunitat de recol·lectes a Terrassa

La pobresa material de la construcció i la reforma constant de les seves dependències d'ençà la Desamortització (1836) poden justificar l'escàs interès bibliogràfic envers el convent de Sant Francesc d'Assís, de Terrassa. Les primeres notícies sobre l'establiment d'un grup de menorets en dita població foren publicades per Francisco Marca a la segona part de les cròniques de la província franciscana de Catalunya.² Des d'aleshores, a banda de descripcions breus sobre l'estat de la construcció o sobre l'estil arquitectònic de l'edifici, les mateixes dades han estat repetides de manera sistemàtica per diferents autors religiosos, com ara Gaietà Barraquer,³ Francesc Aragonés⁴ o Pere Sanahuja.⁵ Sens dubte, el pare Marca degué tenir a l'abast documentació original, procedent possiblement de l'arxiu de la província franciscana mateix. Aquest arxiu resulta de complexa localització d'ençà l'exclaustració definitiva i la consegüent dispersió dels fons de les llibreries conventuals. A continuació reconstruïm la fundació del convent de Terrassa segons la narració del primer cronista del període modern que tingué l'orde a Catalunya.

El 28 de desembre de 1605 el Consell de la vila de Terrassa designà tres representants perquè convencessin un institut religiós d'instal·lar-se a la població.⁶ Històricament, la notícia coincideix amb un període d'expansió econòmica i demogràfica derivada de l'incipient desenvolupament de la manufactura tèxtil;⁷ activitat industrial que dos segles més tard caracteritzaria el perfil i la remor de la ciutat. Els franciscans recol·lectes atengueren la petició i el Consell de la vila, el 24 de gener del 1606, acordà la concessió de 100 lliures anuals, abonades en dos terminis i durant un període de deu anys, per a facilitar-ne l'establiment. El 24 de

març del 1609 el bisbe de Barcelona autoritzava la fundació del convent i aquest mateix any el municipi donava la casa de Miquel Poal com a residència interina per als frares, alhora que diversos particulars, com Pere Riera o Joan Baptista Sentmenat, cedien alguns solars amb la condició que s'hi erigís el convent.⁸ La primera pedra del cenobi, segons el pare Marca, es col·locà el 22 de setembre de 1609; els frares començaren a residir al convent l'1 de febrer de 1612; i al dia següent, per la festivitat de la Candelera, es traslladà el Santíssim en processó des de l'església parroquial.

Efemèrides a banda, el procés de fundació d'un convent no és mai tan ràpid i sistemàtic com semblen reflectir les dades enregistrades en escriptures notariales o en resolucions municipals. El matís fou exposat per Marta Cuadrado, en l'àmbit d'una investigació sobre l'arquitectura franciscana a Espanya,⁹ que va encunyar l'expressió «mecanisme fundacional» per a descriure el llarg procés que comporta l'assentament d'una comunitat religiosa en un indret: des de la seva arribada, condicionada per l'eventualitat de l'allotjament i la reutilització d'edificis preexistents, fins a la seva instal·lació definitiva, precedida de la concessió de solars i de dotacions econòmiques. Certament, la investigació duta a terme sobre el cenobi de Sant Francesc d'Assís a Terrassa confirma documentalment la prolongació del seu procés de fundació, igual que posa de manifest que les iniciatives decoratives, i encara més en comunitats mendicants sense gaires benefactors particulars, se succeïen a les feines constructives.

Amb les dades disponibles a hores d'ara, podem suposar que amb anterioritat a l'inici del sis-cents ja hi devia haver contactes entre la població de Terrassa i alguns

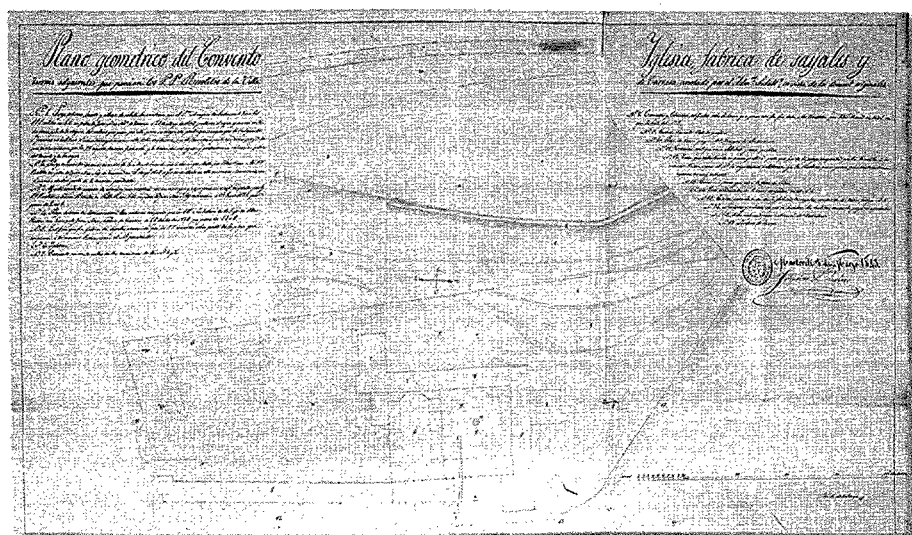

Fig. 1. «Plano geométrico del convento, iglesia, fábrica de sayales y tierras adyacentes que poseían los Padres Recoletos de la vila de Terrassa», 8 de març de 1843 (ACA, MP-271).

framenors. Ho testimonia, per exemple, el fet que la vila estigués inclosa dins la circumscripció del convent observant de Jesús Maria de Barcelona¹⁰ o que a les ordenacions parroquials del 15 de juliol de 1543, quan naixia la iniciativa de bastir una nova parròquia al bell mig de la població, es pensés de donar l'església «vella» als «frades de Jesús».¹¹ En tot cas, en una resolució del Consell de la vila, registrada el 24 d'octubre de 1605, s'oferia als «pares del orde de St. Francesch» la «casa y iglesia de St. Llatzer de la present vila»; se'ls donava fins al dia de Nadal d'aquell mateix any per a decidir-se.¹² Ens és impossible precisar si accediren a aquesta primera invitació o si abraçaren la més tardana, relatada pel pare Marca; fos com fos, una comunitat de franciscans recol·lectes era instal·lada de manera provisional a Terrassa el 1609. Davant la documentació exhumada, dubtem també que la consagració de l'església l'any 1612 fos definitiva, ja que la donació de terrenys continuà fins a mitjans de la dècada dels vint¹³ i hem localitzat un acord de govern del comú de l'agost de 1635 per ajudar econòmicament el convent franciscà «lo die [que] faran la translatio del S[antíssi]m en la "Iglesia nova" [que] han edificada».¹⁴

El procés d'assentament suara descrit, amb la progressiva concessió de solars i la construcció gradual de l'església i del convent, es pot confirmar mitjançant un plànol de 1843,¹⁵ realitzat per l'*Administración Subalterna de Bienes Nacionales de Martorell* davant la reclamació presentada pels descendents dels primers donants, a causa de la propietat d'unes finques afectades per la Desamortització.¹⁶ La finalitat del document gràfic explica que al dibuix prevalgui la parcel·lació dels solars per damunt de la concreció d'aspectes arquitectònics o de la voluntat d'expressió artística [fig. 1]. Malgrat això, rere la capçalera poligonal de l'església es detalla una construcció que, segons la llegenda, corresponia al convent abans de les donacions fetes pel marquès de Sentmenat i per Pere Riera l'any 1609.¹⁷ El plànol ratifica, doncs, l'existència d'un edifici on s'instal·laren eventualment els frares mentre es construïa, mercès a l'ajuda del Consell de la vila i de diversos particulars, un convent de nova planta al voltant d'un pati quadrangular.¹⁸ Al cenobi franciscà encara s'hi treballava el 1645, quan hi ha documentat un mestre, anomenat Guillem Martell, i el 1661, quan dos artesans biscaïns van fondre una campana al porxo.¹⁹

Entesa així, la fundació del convent de Sant Francesc d'Assís a Terrassa és força similar a la resta d'establiments de cases de recol·lecció que es van alçar a la província franciscana de Catalunya durant els segles XVI i XVIII. Als recol·lectes de la Bisbal se'ls cedí el 1580 la capella de Sant Sebastià i de Sant Roc, situada extramurs de la població, que acte seguit procediren a reedificar; als d'Alcover, la capella de Santa Anna, l'any 1582, que reconstruïren a partir de 1647;²⁰ als de Riudoms, la capella de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista, el 1582. Només els recol·lectes de Móra d'Ebre semblen haver iniciat el camí des de zero, en uns terrenys adquirits pel municipi l'any 1640 i cedits a la comunitat un any més tard.²¹ Aquestes apreciacions

de base documental –i en cap cas definitives– sobre el procés de fundació i de construcció del convent de Sant Francesc de Terrassa caldria confrontar-les amb els resultats d'una excavació arqueològica que compregués el solar de darrere l'absis –on hi havia la sagristia i on es construïren les presons– i que determinés també la seqüència de materials constructius de l'església actual.²²

2. L'ideari de la Recol·lecció franciscana

Avui costa d'imaginar l'aspecte d'aquesta casa de recés fundada durant el primer terç del segle XVII. Sens dubte, la seva proximitat al torrent de Vallparadís –ara un jardí públic entre blocs d'habitatges altíssims– i la seva llunyania respecte dels centres històrics de poblament, el de l'antiga seu episcopal i el generat al voltant del castell romànic, convertien el lloc en idoni per a la instal·lació d'un grup de franciscans frisosos d'una experiència religiosa més ascètica.²³ A l'Arxiu Provincial dels Franciscans de Catalunya es conserva encara el document que obligava els frares del nou convent a regir-se per l'estatut particular de la Santa Recol·lecció, signat pel seu definidor, fra Mateu Puig, el 19 de maig de 1623.²⁴ A la documentació consultada es designa com a «president» el màxim responsable de la comunitat religiosa de Terrassa fins a l'any 1635, quan, segons la crònica del pare Marca, s'escollí com a primer «guardià» Joan Verdala.²⁵ El canvi detectat en la nomenclatura –de president a guardià– coincideix cronològicament –1635– amb l'aprovació per part del Consell de la vila d'un ajut per al trasllat del Santíssim a la nova església construïda. La terminologia podria ratificar que la comunitat recol·lecta de Vallparadís no estigué oficialment constituïda fins a mitjans de la dècada dels trenta.

Els estudis sobre la Recol·lecció franciscana són bastant més escassos que els dedicats, a Espanya, als descalços i alcantarins, o a Itàlia, als caputxins. En aquest sentit pot considerar-se una excepció el treball del pare Borges, centrat en els aldarulls ocasionats pels recol·lectes de la província catalanoaragonesa, quan, basant-se en dos breus pontificis dirigits a instituts religiosos italians, s'establiren primer com una custòdia i després com una província, autònomes de les de l'Observança.²⁶ El conflicte, que pogué ocasionar un enfrontament entre la cúria pontificia i el monarca Felip II, fou impulsat pel català fra Àngel de Pas i durà pocs anys (1576-1583). La fundació del convent de Terrassa correspon a un segon període d'expansió de la Recol·lecció franciscana per terres catalanes; sens dubte més pacífic, però també amb algun brot secessionista.²⁷ La insistència del definidor de la Recol·lecció en la pertinença del nou convent de Vallparadís a dit moviment i la voluntat manifesta de voler ser respectats per l'Observança foren factors que ens feren indagar en la mentalitat d'aquesta branca del franciscanisme i en la conjuntura del seu nou establiment al Principat.

Els autors que han estudiat el moviment de la Recol·lecció de manera àmplia –abraçant diversos ordes²⁸ – coincideixen a afirmar que la franciscana va néixer dins

l'Observança —llavors ja acomodada— per tal d'evitar el trasllat dels frares més contemplatius a d'altres grups, caracteritzats tots ells per la voluntat d'aproximar-se de nou a la puresa de la regla primitiva de Francesc. El vicari general de la província ultramuntana de l'Observança, Marcial Boulter, recomanava l'any 1502 al convent de San Francisco de Madrid, la creació a totes les províncies franciscanes d'algunes «casas recolegidas», on poguessin allotjar-se voluntàriament aquells frares que anhelessin una experiència religiosa de caràcter més ascètic. Aquests centres de vida recollida existien, com mínim, a la província franciscana de Santiago des del 1503²⁹ o a la de Catalunya des del 1516.³⁰ Tanmateix, el moviment va adquirir notorietat amb la figura de Francisco de los Ángeles Quiñones, ministre general de l'orde entre 1523 i 1528, qui redactà unes ordenacions, el 27 de juliol de 1523, per a les cinc cases de recés que existien a la província de Palència.³¹ De mica en mica, aquestes recomanacions van ser adaptades com a regla de comportament per les comunitats recol·lectes de la resta de circumscripcions seràfiques.³²

És possible restituir la mentalitat de la Recol·lecció franciscana per mitjà de la lectura i interpretació d'aquests escrits legislatius —transcrits majoritàriament a la publicació *Archivo Ibero-americano*³³ —, on s'estructura la vida diària dels seus membres i es regula la relació amb l'exterior i amb les dignitats de l'orde. Els recol·lectes estaven subjectes a l'autoritat del provincial de l'Observança i estaven representats als capítols per un definidor propi, el qual havia d'haver format part del dit moviment com a mínim durant quatre anys continuats. L'objectiu era reviuir les privacions i les humiliacions experimentades per Jesucrist i imitades pel seu fundador, igual que recuperar l'estretor de la regla primitiva. És per tot això que l'accés i l'abandó de la Recol·lecció havien de ser voluntaris i que la capacitat de les comunitats havia de ser reduïda, per poder-ne garantir el proveïment. Malgrat no ser centres de clausura, una bona part de la vida d'aquests frares transcorria a l'interior del convent; les responsabilitats pastorals es delegaven en les figures del predicador i del confessor, elegits per cada comunitat.

L'adscripció a la Recol·lecció responia a un anhel de recolliment i de contemplació divina. Fonamentals en el seu ideari eren la pobresa i l'oració. Respecte de la primera, existia la prohibició de lucrar les misses, de sol·licitar almoines pecuniàries o d'emmagatzemar aliments; cada comunitat havia d'escollir un síndic —en la persona d'un seglar devot—, encarregat de les transaccions econòmiques entre l'interior i l'exterior del convent. Aquestes prescripcions també afectaven la indumentària personal i l'avituallament del cenobi, aspectes que eren inspeccionats en les visites periòdiques que hi feien el ministre provincial i el definidor de la Recol·lecció. Per tal de garantir una atmosfera propícia a l'oració, aquest moviment franciscà, igual que els descalços i els alcantarins, exigiren i regularen la pràctica del silenci a l'interior dels seus convents.³⁴ A banda de la distribució en hores canòniques de l'ofici litúrgic,

els recol·lectes practicaven l'oració mental, com a mínim, dues hores al dia. De fet, moltes de les disposicions fins ara comentades anaven adreçades a bastir un clima adient per a l'abstracció mística. Segons les ordenacions recol·lectes, els frares podien cultivar l'oració mental en qualsevol lloc del convent: a l'església, al claustre, al capítol o a la cel·la; igual que podien adoptar la posició que els fos més adequada: agenollats, dempeus o postrats. Es recomanava precedir l'oració mental –normalment individual– de la lectura d'una obra de tarannà espiritual, a partir de la qual podien iniciar el seu propi camí de perfecció espiritual.³⁵ Dins d'aquest model de vida religiosa, s'abraçaven d'altres pràctiques ascètiques, com el dejuni –de pa i aigua–, la disciplina física o diferents actes de humiliació, com ara menjar a terra, besar els peus dels companys, portar pals a la boca...

La duresa del programa exposat ens obliga a intentar contrastar, en la mesura del possible, les ordenacions descrites amb proves reals sobre el funcionament diari de la comunitat de Terrassa. Certament la documentació conservada sobre el cenobi és escassa per poder realitzar un exercici etnogràfic d'aquestes característiques; això no obstant, la consulta d'alguns documents individuals i d'un llibre de comptes³⁶ ens permeten aventurar que el grau de subjecció del convent de Vallparadís al model de vida recol·lecta fou bastant elevat com a mínim durant els seus primers cent anys d'existència. Ho demostra, per exemple, la reforma que es féu l'any 1710 de la primera concòrdia entre el Consell de la vila i el convent, en la qual es posa de manifest la negativa prèvia dels frares a impartir doctrina un cop al mes o a rebre una almoïna pecuniària en lloc del valor de cinquanta lliures en carn a canvi dels sermons de Quaresma, ja que ambdues mesures contradeïen l'estatut específic de la Recol·lecció.³⁷

Altrament, de manera constant, les resolucions municipals reflecteixen acords per ajudar els religiosos de Vallparadís davant la fam o la malaltia que assetjava el seu convent³⁸ o sol·licituds perquè alguns frares trenquessin la seva clausura i participessin en les processons periòdiques o pregàries concretes del Sant Crist fins a Montserrat.³⁹

3. Inspiració literària del programa iconogràfic

Avui dia, de l'antic convent de Sant Francesc d'Assís a Terrassa en romanen l'església, el pati i una bona part de les dependències conventuals. L'explotació del claustre ha estat recentment adquirida per l'Associació Alba, que n'ha promogut la rehabilitació arquitectònica –amb l'assessorament científic del Museu de Terrassa– i ha editat un petit llibre amb voluntat didàctica i antològica.⁴⁰ Sens dubte, l'objecte artístic més rellevant que es preserva a l'interior és el conjunt ceràmic distribuït al llarg de les quatre galeries de la planta baixa del pati.

La inclusió d'un mateix escut d'armes a cada composició no permet discutir la participació en la promoció de les rajoles de la família Fizes⁴¹ –d'origen francès–, castlans de Terrassa d'ençà que adquiriren el castell i els seus drets jurisdiccionals al

Consell de la vila, l'any 1661.⁴² La instal·lació de les llunetes ceràmiques l'any 1673⁴³ assenyalava possiblement la fi de la primera etapa constructiva del nou convent, després del llarg procés de fundació i d'edificació resseguit a la documentació. Malgrat la rellevància del cicle, tant des del punt de vista tècnic com iconogràfic, fins a l'inici de la nostra investigació només tres autors s'hi havien referit de manera específica: Isidre Clopas n'havia assenyalat l'excepcionalitat;⁴⁴ Salvador Alavedra l'havia atribuït a Llorenç Passoles, mitjançant la comparança amb les escenes de sant Pau del vestíbul de la Casa de Convalescència,⁴⁵ i Alexandre Cirici n'intentà restituir els episodis que es representaven, amb la col·laboració d'un caputxí del barri barceloní de Sarrià.⁴⁶

Gràcies a la combinació de fins a tres escenes per lluneta, al llarg de les quatre crugies del claustre s'arriben a representar trenta-vuit episodis de la vida de Sant Francesc d'Assís, malgrat l'existència solament de vint-i-quatre plafons figuratius. La narració comença a l'extrem nord de la galeria occidental, on es relata el naixement del Pobriçó en una establia, i finalitza al límit de ponent del passadís septentrional, on es descriu la troballa del cos incorrupte del sant a la cripta d'Assís. Precisament, la menció d'aquests actes il·lustra la dificultat de localitzar els temes representats a Terrassa a les fonts franciscanes primitives, ja que cap dels dos, ni el naixement ni la troballa del cos incorrupte de Francesc, es compilen als primers escrits hagiogràfics del sant.

Quan es tracta d'identificar les escenes de la vida de sant Francesc d'Assís que s'inclouen en un determinat conjunt artístic, de manera gairebé automàtica es recorre a la Llegendà major, de sant Bonaventura;⁴⁷ entre moltes d'altres raons, per haver estat declarada oficial al capítol general de l'orde, del 1266. No obstant això, a mesura que s'aprofundeix en la dita *qüestió franciscana* —denominació internacional que designa l'estudi històric i filològic de les fonts seràfiques escrites entre els segles XIII i XIV—, es constata la copiositat d'obres literàries existents⁴⁸ i l'oposició que hi ha entre elles quan es tracta de difondre un model de comportament a través de l'exemple del fundador⁴⁹, alhora que s'evidencia la parcialitat del relat bonaventurià.

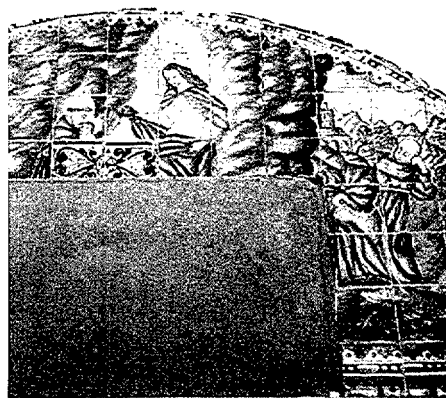

Fig. 2. Llorenç Passoles (atr.):
La Mare de Déu lliura el Nen Jesús a Francesc
d'Assís. (ca. 1673). Terrassa, Antic convent de
Sant Francesc, claustre. Fragment.

La lectura de les fonts franciscanes —originals i antològiques, medievals i modernes— ens ha permès, en primer lloc, reconèixer un per un els temes del cicle ceràmic i esmenar algunes interpretacions.⁵⁰ Així, per exemple, la representació d'un frare franciscà amb el Nen Jesús en braços davant la Mare de Déu va ser entesa per Salvador Alavedra⁵¹ com una imatge d'Antoni de Pàdua [fig. 2], quan respon a un exemple de transvasament de la llegenda hagiogràfica d'un sant a un altre; en aquest cas, d'un deixeble al fundador de l'orde.⁵² En segon lloc, la comparança textual ens ha fet veure que els temes inclosos al programa terrassenc no estan pas restringits a cap font hagiogràfica primitiva —com sí que passa en d'altres cicles franciscans; per exemple, el de la basílica superior d'Assís, a la Llegenda major, o el de l'església franciscana de Montefalco, al *De conformitate Christi* (1390-1395), de Bartolomeo da Pisa—, sinó que es compilen episodis de diverses fonts literàries, tant del segle XIII com del XVI. D'aquesta manera, a Terrassa hi trobem temes inherents al sant, com ara l'estigmatització o la prèdica als ocells; episodis de gestació baixmedieval, com la confirmació de la indulgència plenària a la Porciúncula;⁵³ o de filiació clarament contrareformista, com Francesc d'Assís alliberant ànimes del purgatori. Davant els resultats obtinguts, era lògic pensar que totes les escenes poguessin procedir d'una obra literària antològica de fonts franciscanes primitives, que hagués estat escrita durant el període modern i difosa mitjançant l'ús de la impremta.⁵⁴

Assumpta Gou,⁵⁵ en un dels pocs articles monogràfics consagrats al convent de Terrassa, deia que es reservava el comentari de la llibreria conventual per a un altre estudi, ja que havia localitzat l'inventari que se'n féu a l'Arxiu d'Hisenda de Barcelona, amb motiu de la Desamortització.⁵⁶ És una llàstima que l'autora no glossés mínimament el document, perquè el fons de dita institució fou transferit a l'Arxiu de la Corona d'Aragó —i encara està parcialment per inventariar— i el treball anunciat no arribà a fer-se.⁵⁷ Conèixer el contingut de la biblioteca ens hauria limitat les fonts literàries que podien haver inspirat el cicle ceràmic; això no obstant, la consulta d'altres catàlegs històrics de llibreries franciscanes pot haver-nos resolt la contrarietat descrita.

La mostra de repertoris bibliogràfics l'hem restringida a aquells catàlegs històrics procedents de convents similars al de Terrassa, quant a capacitat, cronologia i filiació. Tant al segon inventari d'Escornalbou⁵⁸ com al de Riudoms⁵⁹ i al de Móra d'Ebre⁶⁰ —tots ells de cenobis recol·lectes—, consta com a font principal per a l'hagiografia de Francesc d'Assís la *Crònica...* de fra Marcos de Lisboa, escrita entre els anys 1557 i 1570.⁶¹ Es tracta de la primera obra de la història general de l'orde que es traduï al castellà, de l'original en portuguès. Tot sembla indicar, doncs, que el coneixement de la vida del fundador a l'interior dels convents franciscans s'obtenia, aleshores i a Catalunya, mitjançant la lectura de l'obra de fra Marcos de Lisboa, on hem localitzat quasi un 87% dels temes que es representen al claustre de Terrassa.⁶² Els episodis presents a Vallparadís i exclosos de l'obra literària poden provenir d'un altre tipus

de font de coneixement, la cultura visual. A diversos articles hem demostrat la relació figurativa que la meitat de les composicions ceràmiques presenten amb la sèrie de gravats editada per Philip Galle a la ciutat d'Anvers, l'any 1587.⁶⁴ A Terrassa, text i imatge es posaren al servei de la creació d'un programa ceràmic amb la vida de Sant Francesc d'Assís que reflectís els principis de la comunitat religiosa que hi residia.

4. Significats, funcions i usos de les llunetes ceràmiques

Durant la nostra recerca doctoral hem pogut constatar que la plasmació de la vida del fundador dels framenors s'adaptava sempre a les vicissituds històriques i als interessos particulars de la comunitat religiosa que sol·licitava el programa iconogràfic o hi convivia. Podríem recordar, en aquest sentit, la interpretació feta per Luciano Bellosi⁶⁵ de la imatge heroica de Francesc d'Assís que hi ha a la nau superior del Sacro Convento, contradient les codificacions visuals precedents del sant —paupèrrimes i llastimoses—, com les de Margarito d'Arezzo o Cimabue; o la relectura feta per William Cook⁶⁶ de la mateixa sèrie de Giotto, que delimita, respecte de les taules franciscanes del *Duecento*, setze episodis inèdits de la vida de sant Francesc, tots ells subratllant la dimensió eclesiàstica del personatge nascut a Assís. Fins al segle XV va prevaler la representació de la vida del Pobriçó en taules d'altar i als murs laterals i absidials de les esglésies franciscanes.⁶⁷

Arran de la Contrareforma, l'orde dels Framenors inicià una segona etapa d'expansió —deguda, entre d'altres factors, a l'adveniment de nous instituts religiosos també amb un fort arrelament popular—, que comportà la decoració dels claustres de les seves cases amb sèries hagiogràfiques del fundador, amb una finalitat alhora didàctica i doctrinal.⁶⁸ Són infinits els cicles pictòrics d'aquest període documentats —i també conservats— al centre d'Itàlia, especialment a l'Umbria, la Toscana i el Laci, zona on es generà una bona part de la iconografia franciscana. No obstant això, també són molts els que encara es deleixen d'una recerca monogràfica, potser a causa del poc interès historiogràfic envers la iconografia franciscana posttridentina o pel caràcter secundari que aquestes sèries murals presenten dins el panorama pictòric italià del darrer terç del cinc-cents i del primer del sis-cents. Malgrat l'estat incipient dels estudis, els indicis permeten conjecturar la importància dels cicles italians per a la transmissió d'aquest mitjà d'expressió artística fins a la península Ibèrica i la contradicció existent entre ells quan es tracta de proposar un model de comportament unitari a través de l'exemple de Francesc d'Assís. També en aquestes decoracions claustrals s'hi entreveu una major incidència en la vida espiritual o en la vida pastoral del fundador de l'orde, en funció de la pertinença del convent en qüestió a una branca o una altra del gran arbre franciscà. La comparació amb aquestes sèries posttridentines italianes, la del claustre de Sixte IV,⁶⁹ la de San Pietro in Montorio⁷⁰ o la d'Ognissanti,⁷¹ ens permet deduir les singularitats del programa iconogràfic de Terrassa.

Tot i l'existència d'una lectura conjunta al llarg de les quatre galeries –de clar caràcter biogràfic: el cicle comença amb el naixement de Francesc i s'acaba amb el descobriment del seu cos incorrupte–, es constata també una certa agrupació temàtica, que coincideix, en alguns casos, amb les crugies del pati. Seguint l'ordre de lectura topogràfic, la primera galeria, que en el cas de Terrassa és l'occidental, està dedicada –i és així a la majoria de sèries franciscanes– a recordar la conversió evangèlica de Francesc d'Assís, amb els coneguts episodis del «Somni de glòries militars» o de la «Renúncia als béns terrenals davant el bisbe Guido.»⁷² El segon passadís relata l'aprovació de la regla per Innocenci III i la seva propagació universal mitjançant l'establiment dels dos ordes restants –clarisses i terciaris–. Els temes inclosos en aquesta seqüència temàtica subratllen l'adhesió i l'obediència del camí iniciat per Francesc a l'Església de Roma, a diferència d'altres moviments religiosos sorgits al llarg dels segles XII i XIII, i també durant el XVI. Al programa ceràmic sembla iniciar-se aquesta dissertació amb la representació del «Somni d'Innocenci III» i amb el suport miraculós que va rebre dels sants Pere i Pau quan era a Roma; però, d'ençà d'aquest punt, i amb la cautela necessària després de deduir que hi ha llunetes que avui es troben en un emplaçament erroni,⁷³ el programa iconogràfic del claustre de Vallparadís es distancia de la majoria de cicles pictòrics contrareformistes de temàtica franciscana.

Sorpren, en primer lloc, el nombre d'ocasions en què Francesc es representa gairebé nu realitzant actes de penitència; en concret, sis. Mercès als escrits legislatius abans mencionats,⁷⁴ sabem que els recol·lectes estaven obligats a practicar la disciplina corporal com a mínim tres cops per setmana –dilluns, dimecres i divendres–, tots els dies de Quaresma i la vigília de determinades festivitats religioses. A la decoració ceràmica, la penitència s'exposa a través de la vida del sant fundador i veiem Francesc mortificant el seu cos damunt de brases enceses, de la neu glaçada o d'esbarzers punxants. El menyspreu cap al vessant corpori de l'ésser humà i la voluntat de mostrar la disciplina com un camí de perfecció converteixen els actes de penitència descrits en exemples també d'humilitat.

El darrer concepte permet relacionar dues imatges del claustre amb pràctiques habituals dins la Recol·lecció franciscana. La primera il·lustra l'extrema humilitat del Sant d'Assís, qui, després d'haver desconfiat del seu fidel company Bernat, va admetre la seva culpa i ordenà que el trepitgés per la presumpció comesa de pensament [fig. 3].⁷⁵ Els recol·lectes eren obligats a realitzar el capítol «De culpes» tres cops per setmana. Durant aquest, els frares de la comunitat havien de confessar les seves faltes, delatar les dels seus companys i acordar el mitjà de purgació. Un mètode de disciplina freqüent, entre aquests religiosos de vida contemplativa, era ajeure's a terra i fer-se aixafar per un dels seus companys. Precisament, aquesta és l'acció principal que es plasma a la lluneta ceràmica, a través de l'exemple del fundador. L'altra imatge és l'exhibició de Francesc gairebé nu pels carrers d'Assís [fig. 4]. En un moment de

defalliment, el Pobrissó va menjar carn sense la vènia dels seus germans; immediatament després, el sant ordenà als companys que el conduïssin fins al patíbul i allà confessà el seu delictes davant la població que l'escoltava, dient que no era digne d'admiració mentre s'insultava i es colpejava ell mateix.⁷⁷ Els recol·lectes vivien de la mendicitat i les seves ordenacions legislaven de manera molt precisa els seus hàbits alimentaris, amb els períodes d'abstinència inclosos.⁷⁸ La concòrdia establerta amb el Consell de la vila regulava, per exemple, quan, com i on podien satisfer les cinquanta lliures de valor en carn que rebien a canvi dels sermons de Quaresma.⁷⁹ La simplicitat, la penitència, la pobresa, igual que el silenci i l'oració mental –abans comentats– eren mitjans a través dels quals els recol·lectes podien obtenir la seva recompensa més preuada, la contemplació divina. Alguns episodis representats a la galeria meridional reproduïen èxtasis de Francesc: l'aparició dels sants Pere i Pau, la comunicació de la Gràcia Divina o la Mare de Déu lliurant-li el nen Jesús; per no esmentar l'estigmatització, ja a la banda de tramuntana.

L'anàlisi comparativa efectuada amb altres cicles franciscans, també hagiogràfics, ens permet afirmar que al programa de Terrassa s'eludeixen alguns temes força habituals en altres sèries pictòriques de la vida de Francesc d'Assís, igualment obrades durant el període posttridentí. Hi trobem a faltar, per exemple: la gènesi del primer grup de companys de Francesc; la redacció dels primers estatuts de la comunitat; l'aprovació de la regla *bullata* per Honorí III; l'aparició del sant a la ciutat d'Arles davant Antoni de Pàdua; guariments miraculosos o prèdiques multitudinàries. I, contràriament, es

Fig. 3.
Llorenç Passoles (attr.):
L'extrema humilitat
del sant d'Assís. (ca.
1673). Terrassa, Antic
convent de Sant
Francesc, claustre.
Fragment.

multipliquen els episodis relacionats amb l'aïllament, la simplicitat, la mortificació o la contemplació divina; conceptes, tots ells, capitals en la ideologia de la Recol·lecció.

De la mateixa manera que hem proposat una narració conjunta, que comença amb el naixement del sant —al costat nord de la galeria de ponent— i que acaba amb la troballa del seu cos incorrupte —a l'extrem oest de la banda de tramuntana—, i una visió detallada d'algunes llunetes relacionades amb pràctiques habituals dins la Recol·lecció; un procés idèntic pot determinar diferents nivells de lectura del programa iconogràfic en funció del públic i dels usos de la decoració. En principi el claustre d'una comunitat recol·lecta era un espai reservat o de clausura, però es permetia l'accés a seglars amb autorització⁸⁰ o a col·lectius de creients en determinades festivitats, per exemple el dia del Perdó o de la Porciúncula —el 2 d'agost⁸¹—. Certament, el fet que l'inici i la fi del programa hagiogràfic es trobin a l'angle nord-oriental del claustre, on hi ha l'ingrés des del carrer a través de l'antiga porteria i on hi havia una porta que comunicava amb els peus de l'església contigua, fan pensar en una possible utilització processional del programa decoratiu, amb la clara voluntat de recordar la figura de Francesc d'Assís. Altrament, cal apuntar que a l'interior dels convents recol·lectes s'instruïa els novicis i que aquesta lectura lineal també devia ser molt oportuna per als neòfits, tant els joves com els grans, però de recent incorporació a aquesta vida recollida. La imatge de Francesc en penitència o en arravatament místic podria ser un suport material a través del qual els frares experimentats poguessin iniciar la seva oració mental, la qual havien de practicar com a mínim dues hores al dia i podien realitzar allà on els fos més oportú; per exemple, al claustre davant d'una lluneta ceràmica. Són molts els escrits espirituals de l'època que recomanen agafar una imatge com a nansa per a la meditació divina, si la capacitat de reconstrucció introspectiva no era prou forta.

Tot i tractar-se de rajoles i presentar a voltes una factura artística ingènua, no hi ha dubte que el conjunt ceràmic confereix al claustre una imatge de sumptuositat insòlita per a una casa de recés i podríem pensar que fins i tot aliena a la pobresa que s'hi professava.⁸² La realització del cicle fou finançada per un membre de la família Fizes, com es dedueix de l'exhibició ufanosa del seu escut d'armes a cada composició. Ara sabem que Pere Fizes *minor* i la seva esposa Batista ingressaren a l'orde seglar del convent de Vallparadís el 15 d'octubre de 1668.⁸³ Tot i així, l'aspecte artístic resultant i el programa iconogràfic eren majoritàriament al servei de la comunitat religiosa que hi residia, tal com acabem de comentar. Aquesta aparent contradicció ens va dur a preguntar-nos si la riquesa decorativa del claustre responia únicament a la voluntat d'ostentació i de propaganda del benefactor, un mercader ennoblit d'ascendència francesa i relativament nouvingut a la població, o si hi havia algun motiu que atorgués una rellevància especial al convent de Terrassa, raó per la qual calia subratllar la seva adscripció.

Als documents relatius a la reforma de la concòrdia existent entre el Consell de la vila i la comunitat de Vallparadís, conservats a l'actual Arxiu Provincial dels Franciscans de Catalunya i datats el 1710, descobrim que el definidor de la Santa Recol·lecció de la dita circumscripció de l'Observança residia habitualment a la casa de Terrassa. Era la màxima autoritat dels recol·lectes a Catalunya, l'encarregat de representar aquesta branca contemplativa als capítols provincials i de revisar periòdicament tots els centres de recés per tal que se subjectessin als estatuts particulars. Una altra notícia interessant, perquè confirma una certa superioritat jeràrquica del convent de Vallparadís dins les cases de recolliment de la província franciscana del Principat, la trobem en un manuscrit, escrit per Bruno Guisart, sobre el convent d'Escornalbou.⁸⁴ Hi llegim que els segells de l'extingida província autònoma dels recol·lectes catalans –aquella estudiada pel pare Borges– van ser traslladats l'any 1618 al convent de Sant Francesc de Terrassa, on es trobava l'arxiu de la Santa Recol·lecció.⁸⁵

Amb aquestes dades al davant, que caldria confirmar en properes investigacions, sembla lògic pensar que el convent de Vallparadís, fundat *ex professo* com una casa de recés i amb una magnífica horta esglaonada cap al torrent homònim, allotgés la residència del definidor de la Recol·lecció i el seu arxiu, com a mínim durant una bona part dels segles XVII i XVIII, i que, en conseqüència, algun dels seus membres,⁸⁶ amb el sosteniment econòmic dels Fizes, pensés en un programa decoratiu per al claustre que reafirmés el seu especial ideari d'humilitat, penitència i èxtasi, a través del record de la figura de Francesc d'Assís.

Fig. 4
Llorenç Passoles
(atr.): Francesc
d'Assís conduït nu al
patíbul. (ca. 1673).
Terrassa, Antic con-
vent de Sant Fran-
cesc, claustre.
Fragment.

1. El contingut d'aquest article neix de la nostra tesi doctoral, «El conjunt ceràmic del convent de Sant Francesc d'Assís a Terrassa (ca. 1671-1673): gènesi, obratge, significats», presentada a la Universitat de Barcelona el 30 de setembre del 2003. De fet, es tracta d'un resum adaptat del darrer capítol, centrat en les possibles interpretacions i usos distints de la sèrie de rajoles.
2. MARCA, F. (o. f. m.). *Crónica de la provincia franciscana de Cataluña. Segunda parte*. Madrid: Publicaciones Archivo Ibero-americano, 1987 (Barcelona, 1764); vol. 22; p. 495-500.
3. BARRAQUER I ROVIRALTA, C. *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*. Barcelona: Imp. de Francisco J. Altés y Alabert, 1906; vol. I, p. 506-508 i *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Barcelona: Imp. de Francisco J. Altés y Alabert, 1916; vol. III, p. 529-530.
4. ARAGONÉS, F. *Los frailes franciscos de Cataluña*. Barcelona: Librería y Tipografía Católica, 1891; p. 428-429.
5. SANAHUJA, P. *Historia de la seráfica provincia de Cataluña*. Barcelona: editorial Seráfica, 1959; p. 383-385.
6. Els escollits foren Pere Vilar, Pau Pi i Jaume Comellas (Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, AHCT, Secció municipal, Llibre de consells de la vila 1592-1614, 28 de desembre del 1605, f. 136).
7. Una resolució del Consell de la Vila ens dona a conèixer que a l'època es tenia constància de l'increment demogràfic i de les seves causes: «...Item com la vila de tarrassa sia per avuy una de les mes poblades que y ha en lo principat de Cathalunya y vaja cada die en augment per oahio de molt gran exercisi de draperia ques fa de continuo en dita vila» (AHCT, Secció municipal, Llibre de consells de la Universitat de la Vila, 1616-1625, f. 45r).
8. Les escriptures d'aquestes donacions es preserven també al fons notarial de l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, entre els manuals de Joan Mas (maig 1609).
9. CUADRADO SÁNCHEZ, M. «Arquitectura Franciscana en España»: *Archivo Ibero-americano*, 201-202, 1991; p. 15-70, i 203-204, 1991; p. 479-552.
10. Al Llibre verd del convent de Sta. Maria de Jesús extramurs de Barcelona... (ACA, Monacals, vol. 4.390, f. 147v) hi figura la localitat de Terrassa dins la guardania d'aquest convent, el primer fundat dins l'Observança a Catalunya (1427). Cal imaginar, doncs, que franciscans observants del convent de Jesús Maria sovintejaven la població amb finalitats pastorals, entre d'altres.
11. SOLER I PALET, J. *Monografía de la iglesia parroquial de Terrassa*. Barcelona: Tip. L'Avenç, 1898 (Biblioteca Històrica Terrassenca; 2); p. 11. La denominació «Frares de Jesús» remet possiblement als framenors del convent de Jesús Maria de Barcelona, ja que la Companyia de Jesús, amb qui de manera automàtica associariem avui l'expressió, fou aprovada per Pau III el 1540. Quant a la identificació de l'església que es volia cedir als menorets, ens resulta difícil d'esclarir amb les dades que coneixem, per bé que Josep Soler i Palet sostenia que: «...església vella mencionada en lo mateix document [resolucions parroquials del 15 de juliol de 1543], ja que aquesta era indubtablement la de Sant Fritós [Fruitós], situada á la plaça de Tarassa y de quina's servian també'ls vilatans...» (*Ibidem*; p. 11). Salvador Cardús, a la seva monografia sobre el temple parroquial de Terrassa, també transcriu l'esmentat document, però n'exclou la part relativa a l'església vella. Tot i així, més endavant diu: «...I si en algun moment l'església del castell de Terrassa, dedicada a Sant Fructuós, va utilitzar-se com a parròquia de la població, això certament fou cosa transitòria i, per tant, es pot dir que Terrassa no tingué de fet altra parroquial que Sant Pere, situada enllà dels murs de la vila.» (CARDÚS, Salvador. *Belleses i records del temple del Sant Esperit de Terrassa* 1955; p. 10 i 18-19 (1980).
12. AHCT, Secció municipal, Llibre de consells de la Universitat de la Vila (1592-1614), f. 131v-132r. En la redacció de l'acord municipal, en més d'una ocasió, es ratlla l'expressió «orde de Jesús» i es corregeix al damunt per la de «St. Francesc». Creiem que la rectificació pot confirmar que quan es parlava de «frares de Jesús» es remetia a framenors procedents del convent de Jesús Maria, de Barcelona, a la guardania dels quals es trobava inclosa la vila de Terrassa. Insistim, però, que és una línia de recerca que cal aprofundir en estudis posteriors.
13. Registres notariais de Joan Mas, preservats a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, confirmen que la donació de terrenys al cenobi continuava; per exemple: el 30 de gener del 1625 i el 27 d'abril del 1626.

14. AHCT, Secció municipal, «Llibre de resolucions de concells de la vila de Tarrassa comensat en lo febrer de 1626» [3 de setembre de 1635], f. 229v.
15. ACA, «Plano geométrico del convento, iglesia, fábrica de sayales y tierras adjacentes, que poseían los Padres Recoletos de la vila de Terrassa». Martorell, 8 de març de 1843, MP-271.
16. La reclamació sobre la propietat de les finques afectades es conserva al mateix arxiu (ACA, Monacals, Hisenda, llig. 447).
17. A la llegenda número 7 del plànol hi llegim: «Convento consistente antes de las donaciones de los nº 1 [marqués de Sentmenat] y 2 [Pere Riera]» (ACA, «Plano geométrico del convento...», MP-271).
18. Si aquesta estructura arquitectònica corresponia a la casa de Miquel Poal o a l'església de Sant Llàtzer és un aspecte que ara com ara no podem determinar.
19. «...y als 10 dias del mateix [maig de 1645], comensá apareadar mestre Guillem Martell tenint la obra á preu fet de valor 200 lls per las mans. [...] Se fongue la campana en la porchada de la fusta del convent, per dos fadrins Bisqueins, als 31 de maig de 1661.» (AHCT, Llibreta de Notas Curiosas de Anton Rodó y Martínez. Tretas de altra llibreta q. li deixa un amich en 1843, s. f.). En la nostra recerca doctoral, posàrem en paral·lel la construcció del cenobi de Sant Francesc d'Assís amb l'acabament de la nova església parroquial del Sant Esperit i Sant Pere, pensant en una probable transmissió de models arquitectònics i d'uns mateixos constructors.
20. CAVALLÉ, J. «Alcover i el convent de Santa Anna ara fa quatre-cents anys»: *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, 19, 1982; p. 11-30.
21. Les dades sobre la instal·lació dels recol·lectes a la província franciscana de Catalunya han estat extretes dels estudis del pare SANAHUJA (*Op. cit.*; p. 324-326, 342-348, 374-380) i de CARBONELL, Marià. «L'arquitectura classicista a Catalunya [1545-1659]». Universitat de Barcelona, tesi doctoral inèdita; vol. I, p. 374-378.
22. El Museu de Terrassa, aprofitant la rehabilitació arquitectònica del claustre, va iniciar una prospecció arqueològica que només pogué abastar el pati i les seves quatre galeries. Gràcies a l'amabilitat del senyor Domènec Ferran i la senyora Neus Peregrina, hem pogut consultar la memòria d'excavacions i incorporar així les dades resultants a la nostra recerca («Memòria de l'estudi històrico-arqueològic realitzat al convent de Sant Francesc». Terrassa, Arqueociència Serveis Culturals, desembre 2000-febrer 2001). Parcialment publicada a: CABALLÉ I CRIVILLÉS, G. «L'estudi historicoarqueològic del convent de Sant Francesc de Terrassa». Dins: *II Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya. Actes*. Barcelona, 2002; vol. 1, p. 154-158.
23. Les condicions orogràfiques del lloc ja havien afavorit l'assentament d'un grup de cartoixans al castell de Vallparadís, que es traslladarien a la casa de Montalegre l'any 1413 (SOLER I JIMÉNEZ, Joan. «La cartoixa de Sant Jaume de Vallparadís: Terrassa i els solitaris per a Déu [1344-1413]». Dins: *La cartoixa de Sant Jaume de Vallparadís*. Terrassa: Ajuntament i Museu de Terrassa, 2004; p. 17-27). L'edifici, un cop abandonat fou ocupat temporalment per una comunitat de carmelitans (WEBSTER, J. R. «La trista història del convent de Nostra Senyora del Carme de Vallparadís (Terrassa)». *Anuario de Estudios Medievales*, 25, 1995; p. 215-234.
24. APFC, 1/C/5, Diversos.
25. MARCA, F. *Op. cit.*; p. 496.
26. BORGES, P. (o. f. m.). «Orígenes y vicisitudes de la provincia recoleta Tarraconense del Santísimo Nombre de Jesús (1576-1583)»: *Archivo Ibero-americano*, 69-70, 1958; p. 151-206.
27. Entre l'11 de gener del 1622 i el 10 de febrer del 1623 va renèixer la província recol·lecta tarraconense, independent de l'Observança, que llavors abraçava únicament els convents de Catalunya. Aquest episodi, malgrat que transitori, es reflecteix a la documentació relativa al cenobi de Terrassa i en un llibre del consells de la vila, on llegim: «...La universitat de Terrassa paga al convent de sant Francesc lo gasto ocasionat quan los observants vingueren contra los recol·lectes.» (AHCT, Secció municipal, Llibre de consells de la Universitat de la Vila, 1616-1625, f. 18).
28. MARTÍNEZ CUESTA, A. «El movimiento recoleto en los siglos XVI y XVII»: *Recollectio*, 5, 1982; p. 5-47; POULENC, J. «Recollezione maschile». Dins: *Dizionario degli istituti di perfezione*. Roma: Edizioni Paoline, 1983; vol. VII, p. 1322-1331.

29. MESEGUER FERNÁNDEZ, J. «Programa de gobierno del P. Francisco de Quiñones, Ministro General OFM (1523-1528)»: *Archivo Ibero-americano*, 81, 1961; p. 1-47.
30. El pare Marca diu que fra Estúñiga redactà, abans del 1516, unes ordenacions per a les cases recol·lectes de la vicaria observant d'Aragó, que es reformaren i es repartiren ja com a estatuts al capítol de la custòdia de Catalunya, l'any 1521 (*Op. cit.*, 305-307). Pere Sanahuja va recollir la notícia, però no hi afegí cap nova dada al respecte (*Op. cit.*; p. 325).
31. El document, escrit en castellà i signat per Quiñones, fou transcrit per Luis Carrión l'any 1918 («Casas de recolección de la Provincia de la Inmaculada Concepción y Estatutos por los que se regían»: *Archivo Ibero-americano*, 9, 1918; p. 264-272).
32. Jean Poulenc sosté que les nou cases de recol·lecció que hi havia a la província observant d'Aragó, que encara abraçava les custòdies de València i Catalunya –fins al 1559–, reberen les mateixes constitucions que les de la província de la Immaculada Concepció l'any 1524. Francisco de los Ángeles Quiñones impulsà també el moviment de la Recol·lecció a Itàlia.
33. Les primeres constitucions conegudes, les de l'any 1502, poden consultar-se a: MESEGUER FERNÁNDEZ, J. (*Op. cit.*; p. 25-27) i les redactades pel cardenal Quiñones a: CARRIÓN, L. (*Op. cit.*; p. 264-272). També és recomanable, per a aprofundir en el coneixement d'aquest moviment franciscà, la lectura de la concòrdia dita de Madrid, que resolgué el conflicte de la província recol·lecta tarraconense (BORGES, P. (o. f. m.). *Op. cit.*; 52-54).
34. URIBE, F. (o. f. m.). «Espiritualidad de la descalsez franciscana»: *Archivo Ibero-americano*, 85-86, 1962; p. 133-161.
35. Aquest sistema introspectiu de comunicació divina generà una multitud d'obres literàries per part de frares franciscans, entre les quals trobem tant el relat de les experiències místiques dels mateixos autors com l'explicació de sofisticats mètodes d'elevació espiritual. Un primer balanç sobre aquesta qüestió pot consultar-se a: ANDRÉS MARTÍN, M. *Los recogidos. Nueva visión de la mística española (1500-1700)*. Madrid: Fundación Universitaria española, 1975.
36. Arxiu Històric Provincial dels Franciscans de Catalunya (APFC), MS. 056, «Libro o cartaquentas del convento de N.P. S. Francisco de la Villa de Tarrassa» [1762].
37. APFC, Documentos relacionados con los conventos, 1/C/5 [Resposta individual dels frares de Terrassa a la proposta de reformar la concòrdia per part del Consell de la vila, 17/II/1710; Resposta conjunta..., 18/II/1710; Nova concòrdia entre el Consell de la vila i el convent de Sant Francesc, de Terrassa, 22/II/1710].
38. AHCT, Secció municipal, «Llibre de concells de la vila de Tarrassa desde 28 Octubre 1635 fins á 10 de maig de 1645», fol. 251v-252r.
39. AHCT, Secció municipal, «Llibre de concells de la vila de Tarrassa desde 28 Octubre 1635 fins á 10 de maig de 1645», fol. 143v.
40. MESSEGUER FERNÁNDEZ, Eva. *El convent de Sant Francesc d'Assís de Terrassa, el claustre i els seus 26 plafons ceràmics*. Barcelona: Associació Alba i Diputació de Barcelona, 2003.
41. CABA I BRUNET, I. «Pere Fizes. Un exemple d'home de negocis català al segle XVII»: *Terme*, 2, 1987; p. 67-73; CANALDA I LLOBET, Sílvia. «La família Fizes i el seu patronatge artístic». Dins: *Actes del V Congrés d'Història Moderna de Catalunya. La Societat catalana. Segles XVII-XVIII. Identitats, conflictes, representacions*. Barcelona, Pedralbes. Revista d'Història Moderna (en premsa).
42. SOLÉ I SANABRA, M. «L'organització municipal a la Terrassa Moderna: s. XV al s. XVIII». Dins: *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987; p. 195-227 i SOLÉ I SANABRA, M. «El marc institucional i polític de la Terrassa moderna»: *Terme*, 4, 1989; p. 26-42.
43. L'any en què es col·locaren les rajoles al claustre el coneixem a través d'una referència documental indirecta que diu: «...Item. Als 11 de Abril de 1673 se comensa á posar en los claustros las historias del Pare Sant Francesc de rejola valenciana...» (AHCT, Llibreta de notas curiosas de Anton Rodó y Martínez. Tretas de altra llibreta que li deixa un amic en 1843, s. f.).
44. CLOPAS, Isidre. «Tarrassa, capital de la ceràmica catalana»: *San Jorge*, 94, 1974, s. p.
45. ALAVEDRA, S. *26 plafons de ceràmica catalana. Estudi crític comparatiu dels plafons de ceràmica de la vella Casa de Convalescència de Barcelona, i els plafons del claustre de l'Hospital de Sant Llützer de Terrassa*. Terrassa: Imp. Joan Morral, 1976.

46. CIRICI I PELLICER, Alexandre. *Ceràmica catalana*. Barcelona: Destino, 1977.
47. BONAVENTURA, Sant. «Llegenda major». Dins: Autoria *Biografia de Sant Francesc d'Assís*. Barcelona: La Formiga d'Or, 1994; p. 25-143 (Les Fonts Franciscanes; 2).
48. GUERRA, J. A. *San Francisco de Asís. Escritos, biografías, documentos de la época*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1998 (7ª ed.).
49. URIBE, F. (o. f. m.). *Introducción a las hagiografías de San Francisco y Santa Clara de Asís (siglos XIII y XIV)*. Murcia: Servicio de Publicaciones del Instituto Teológico Franciscano, 1999.
50. Al treball realitzat per Eva Messeguer (*Op. cit.*, 2003), la darrera monografia publicada sobre el convent de Terrassa i les rajoles estanníferes, no es compilen les novetats de la nostra investigació, ja que encara eren inèdites.
51. ALAVEDRA, Salvador. *Op. cit.*; p. 123.
52. Servus Giebssen va analitzar la gestació d'aquest cas de *Wanderlegenden* («llegendes viatgeres») en un article intítulat «San Francesco nell'arte popolare medievale e nella grafica». Dins: *Francesco. In Italia, nel Mondo*. Milano: Jaca Books, 1990; p. 415-437. Fou un tema força representat al final del segle XVI i a l'inici del següent, com ho il·lustren, per exemple, els gravats de Michel Lasne – traducció d'una pintura de Rubens – o de Francesco Salini – inspirat en una obra flamenca. Llavors ja existia un escrit que compilava el miracle representat, les *Cròniques* de fra Marcos de Lisboa (1, LXXXV), del qual en parlarem bastament més endavant.
53. SCARPELLINI, P. «Iconografia francescana nei secoli XIII e XIV». Dins: *Francesco d'Assisi. Storia e Arte*. Milà: Electa, 1982; p. 91-126.
54. Aquestes compilacions literàries, en les quals es reproduïen i condensaven diverses fonts franciscanes –com ara l'hagiografia del fundador, els escrits del sant i dels seus seguidors, els textos legislatius o les butlles pertinents– existien des de la baixa edat mitjana i eren presents a la majoria de convents a través de la còpia sistemàtica de manuscrits. A Barcelona, per exemple, es conserven com a mínim dues mostres d'aquests còdexs a la Biblioteca de Catalunya, procedents de la Biblioteca del Palau Dalmaes i estudiats per Jacques Cambell (*Archivo Ibero-americano*, 23 i 25, 1963 i 1965; p. 65-91 i 223-298).
55. GOU VERNET, A. «Notas para la historia del convento de franciscos recoletos de Tarrassa y su fábrica de sayales (1835)». Dins: *Homenaje a Jaime Vicens Vives*. Barcelona, 1967; vol. II, p. 199-212.
56. En l'acta de la visita de Mateu Puig, definidor de la Recol·lecció, l'any 1623, s'obligava a dipositar tots els llibres a la llibreria, excepte una obra de caràcter espiritual que els frares podien tenir al seu abast per tal d'iniciar l'oració contemplativa (APFC, 1/C/5, Diversos, 19 de maig de 1623).
57. Durant la realització de la investigació doctoral parlarem amb Assumpta Gou, la qual molt amablement ens informà que no disposava de cap còpia impresa ni manuscrita del document en qüestió. Només sabem, perquè consta a l'article que va publicar, que la llibreria tenia –quan se suprimí el convent– un fons de 143 títols i 256 volums (*Op. cit.*; p. 206).
58. De la biblioteca del convent d'Escornalbou es conserven dos inventaris: el primer va ser realitzat el 1584, poc després que la canònica agustiniana desaparegués i l'edifici fos lliurat als recol·lectes; el segon, quan la casa fou cedida a un col·legi de missioners, el 1686. Si es compara el contingut d'un i l'altre, al darrer hi trobarem els llibres que es consideraven imprescindibles per al funcionament quotidià d'una comunitat de franciscans recol·lectes (MARTÍ MAYOR, J. (o. f. m.). «La biblioteca y el archivo del monasterio de Escornalbou»: *Archivo Ibero-americano*, 141, 1976; p. 341-373 i «El Ms. 4-001 de los franciscanos recoletos catalanes de Escornalbou [1580-1686]»: *Archivo Ibero-americano*, 201-202, 1991; p. 177-200).
59. APFC, 3/C/3, Repertorium Librorum huius Bibliothecae S. Joannis de Riudoms... [s. d].
60. APFC, 3/C/3, Libro de los inventarios del convento de San Antonio de Mora, echo el año 1720.
61. Per a la nostra recerca hem emprat la compilació que de les tres parts de les cròniques va fer Juanetín Niño: *Las Tres partes de las Chronicas antiguas de la Orden de los Frayles Menores de nuestro Padre San Francisco, del R.S.D.F. Marcos, obispo del Puerto, en dos tomos*. Salamanca: Imprenta de Antonia Ramírez, 2 vol., 1624 i 1626.
62. Cal tenir en compte que l'obra no se cita als inventaris de manera textual, perquè aleshores no se seguïen els criteris actuals de registre bibliogràfic.

63. Durant el procés descrit descartarem com a font literària principal del programa iconogràfic el *Floreto de sant Francisco* (edició crítica a càrrec de Juana M. Arcelus. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1998); la primera hagiografia del fundador dels framenors escrita en castellà i impresa a Sevilla el 1492, on només poguérem localitzar un 47% dels temes copsats al claustre. Un exemple de la correspondència entre text i imatge la podem demostrar mitjançant la transcripció del fragment relatiu a l'aparició de la Mare de Déu amb el Nen a Francesc: «Y levantandose el santo padre, en la segunda vela de la noche, salio de entre los frayles, y fuesse al bosque, y el frayle tras el sin sentirle el santo, y pusose en oracion, diciendo palabras altas de gran fervor y desseos, con muchos suspiros, por su amado Iesu Christo Redemptor nuestro. Despues de las quales dichas con muchas lagrymas, hazia oracion a nuestra Señora, diziendo. O gloriosa Señora, y esperanza nuestra, como por vuestras manos recivio el mundo al Salvador, assi en vuestras manos espero yo ver a mi Señor Iesu Christo, mostradme Señora vuestro Hijo, van mis ojos en vuestros braços, aquel que harta la vista de Angeles. Y descendio del Cielo una luz muy hermosa; en que descendia la Santissima Virgen, con su Hijo en los braços, y lleo delante del santo, y pusole nuestra Señora al Niño Iesus, en sus braços. Tuvo el santo Padre en sus braços al Niño Iesus, abraçandole, y besandole casi hasta la mañana, con aquella familiaridad, recibiendo tanta consolacion, que no se puede dezir, el trono a la Virgen, dandole muchas gracias, por esta merced, y desaparecio la vision. El frayle que esto oyo, quedo con tanto conocimiento y contriccion, que hizo su culpa al santo, y enmendando su vida, viviendo en oracion, y santos exercicios de alli adelante.» (Marcos de Lisboa, I, LXXXV; p. 88-89).
64. CANALDA I LLOBET, Sílvia. «Les rajoles historiades de Sant Francesc d'Assís a Terrassa: aproximació als models figuratius, II»: *Butlletí Informatiu de Ceràmica*, 69-70, 2000; p. 49-64 i «Los azulejos de San Francisco de Asís en Terrassa (Barcelona): aproximación a sus modelos visuales». Dins: *El Franciscanismo en Andalucía. IV y V Curso de Verano*. Córdoba: Caja Sur, 2002; p. 17-31.
65. BELLOSI, L. «La barba di San Francesco (Nuove proposte per il problema di Assisi)»: *Prospettiva*, 22, 1980; p. 11-34.
66. COOK, W.; HERZMAN, R. «Bonaventure's "Life of St. Francis" and the Frescoes in the Church of San Francesco: A study in Medieval Aesthetics»: *Franziskanische Studien*, LIX, 1977; p. 29-37.
67. FEUILLET, F. *Les visages de François d'Assise. L'iconographie franciscaine des origines 1226-1282*. Paris: Desclée de Brouwer, 1997 o bé: BLUME, D. *Wandmalerei als Ordenspropaganda, Bildprogramme im Chorbereich franziskanischer Kovente Italiens bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*. Worms, 1993.
68. *L'immagine di San Francesco nella Controriforma*. Roma: Electa, 1982.
69. Ens referim al claustre del Sacro Convento, d'Assís, pintat per Doni Doni d'ençà el 1564. Avui només es preserven lleus testimonis de la decoració hagiogràfica, però podem conèixer els temes que es representaven de la vida de sant Francesc a través de descripcions literàries (CRISTOFANI, A. *Delle Storie di Assisi. Terza edizione con prefazione della figlia dell'autore*. Assisi, 1902 [1980]).
70. Els dos claustres del convent romà de San Pietro in Montorio conserven encara una bona part de les llunetes murals, atribuïdes a Il Lombardelli i Il Circignani, executades probablement entre els anys 1585 i 1587 (BELARDINELLI, G. «La "Sancti Historia" negli affreschi di Circignani e Lombardelli a San Pietro in Montorio e nelle incisioni di Villamena e Thomassin»: *Bolletino d'Arte*, 68-69, 1991; p.131-146).
71. Els frescos iniciats per Jacopo Ligozzi a la primeria del sis-cents han estat recentment restituits al claustre florentí, un cop reparades les filtracions d'aigua que amenaçaven llur conservació (*Il Chiostro di Ognissanti a Firenze. Restauro e restituzione degli affreschi del ciclo francescano*. Firenze: Casa di Risparmio di Firenze, 1990).
72. Cal aclarir que en aquest passadís de Ponent hi ha una lluneta fora de lloc. Fixem-nos com l'«Aparició de la Mare de Déu a Francesc» trenca la seqüència iniciàtica descrita. Correspon a un episodi de la vida regular del fundador –representat amb l'hàbit característic–, mentre que a les composicions anterior i posterior veiem encara un jove Francesc Bernardone, vestit amb les robes opulentes pròpies de la situació benestant de la seva família.
73. *Vid. supra*.
74. Ens referim a les recomanacions de Marcel Boulhier del 1502 i a les constitucions de Quífonos del 1523.
75. *Fior III, Floreto 3.III, Lisboa 1.LXXV*.

76. «...comer en tierra, besar los pies de los frayres, llevar palos en la boca y tenderse a la puerta en tierra para que pasen sobre ellos...» (CARRIÓN, L. *Op. cit.*; p. 270).
77. *1 Cel*, 52; *LegM*, VI.2; *CompAss*, 80; *SpecP*, 61; *Floreto*, 2, LXIII; *Lisboa*, 1, LXXIII.
78. Malgrat el caràcter dispers, fragmentari i escàs de la documentació preservada sobre el convent de Vallparadís, en diverses ocasions hem trobat referències a malalties i a donacions alimentàries que indiquen la contrició i la severitat amb què vivien els recol·lectes de Terrassa.
79. APFC, *Documentos relacionados con los conventos*, 1/C/5, Varios [vid. nota núm. 37].
80. CARRIÓN, L. *Op. cit.*; p. 268 i 271.
81. A l'Arxiu Històric Provincial dels Franciscans de Catalunya (APFC) es conserva molt malmès un document del 1683 segons el qual sembla que s'autoritzava les dones a entrar dins l'àrea de clausura del convent de Vallparadís el dia de la Porciúncula (APFC, *Documentos relacionados con los conventos*, 1/C/5, Diversos).
82. Cal afegir que a la darrera restauració del convent es realitzaren petites cales a les voltes de la planta baixa del claustre que van desvetllar fragments de pintura mural, de grisalla i de caràcter ornamental, que incrementarien la fastuositat del pati. L'estat de conservació i les dimensions de les restes aparegudes van aconsellar únicament la preservació del seu testimoni fotogràfic. [Vid. nota núm. 22].
83. Arxiu Parroquial del Sant Esperit de Terrassa (APSET), Llibre 3er orde 1668-1752, s. f.
84. APFC, «Fundación del monasterio de San Miguel de Escornalbou en sus tres estados ilustrada, reformada y añadida por el mismo R. P. Fra Guisart, Pred. Apco., ex Guardian tres vezes del Seminario de San Miguel de Escornalbou y escritos de dicho Seminario», ms. 4.054.
85. «Item. Memoria de com lo P. Fra. Francesch Monfort Difinidor Recolet, sen portà del Arxiu de esta casa de St. Míquel de Escornalbou, sent Guardía lo Rt. P. Fr. Joan Bans, dos sellos de Aram, buydats, que eren de quant la Sta. Recolecció feya Província Tarraconense, y sels fes portats à S. Francesch de Tarrassa, ahont está lo Arxiu de la Sta. Recoleccio, à 28 de Maig de 1618, sent Provincial N. R. P. F. Narcís Casamitjana» (*Ibidem*, f. 31v).
86. Al llarg de nostra recerca ens hem preguntat en diverses ocasions qui podia ser l'ideòleg d'aquest programa; és a dir, el responsable de la selecció dels episodis de la vida de sant Francesc que calia representar, alhora que el proveïdor dels models figuratius en gravat. Aquesta qüestió ens ha dut a resseguir la biografia d'alguns franciscans que residiren al convent de Terrassa, però pensem que encara ens falten arguments per poder assenyalat una persona en concret.